

ЛАДЗІСЛАЎ ФУКС «ВАРЫЯЦЫІ ДЛЯ ЦЁМНАЙ СТРУНЫ»: ПРАБЛЕМАТЫКА, ПАЭТЫКА РАМАНА

А. У. Вострыкава

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, vostrikova72@mail.ru*

Артыкул прысвечаны даследаванню мастацкіх асаблівасцяў рамана «Варыяцыі для цёмнай струны» Ладзіслава Фукса. Твор прадстаўляе метафарычную лінію ў спадчыне гэтага чэшскага пісьменніка другой паловы XX ст., вылучаецца фантасмагарычнасцю, сімвалічнасцю. Падрабязна аналізуецца вобраз галоўнага героя, унутраны свет якога складаюць перш за ўсё мроі, мары, галюцынацыі і фантазіі. У рамана назіраецца сінтэз рэальнага і ўмоўнага. Аўтар канцэнтруе сваю ўвагу на экзістэнцыяльнай праблематыцы. Дамінантнымі ў творы становяцца матывы адзіноты, жаху, смерці, музыкі.

Ключавыя словы: тэмы адзіноты і жаху перад гістарычным злом; музычны складнік; сугестыя; балансаванне на мяжы рэальнага і фантастычнага; канцэнтрацыя на ўнутраным свеце чалавека; экзістэнцыяльная праблематыка; паэтыка снабчання.

Раман чэшскага пісьменніка Ладзіслава Фукса «Варыяцыі для цёмнай струны» (1966) літаратурная крытыка называе адным з лепшых твораў названага аўтара. Гэта раман пра станаўленне маладога хлопца Міхала, якое адбываецца напярэдадні нацысцкай акупацыі, а потым і ў часы Другой сусветнай вайны. Галоўнымі становяцца тэмы чалавечага адчужэння, адзіноты і смерці ў складаны перыяд чэшскай і сусветнай гісторыі. Расійская даследчыца Р. Філіпчыкава зазначае: «Прыход Ладзіслава Фукса ў літаратуру супаў з імкненнем перадавой інтэлігенцыі яшчэ і яшчэ раз паказаць жорсткасць і бесчалавечнасць, сканцэнтраваныя ў крывавай ідэалогіі і практыцы фашызму, у жахлівым механізме фашысцкай палітыкі, дух якой стаў зноў адраджацца ў некаторых краінах Еўропы... Пастаянная і адзіная тэма раманаў Ладзіслава Фукса – пярэдадзень вайны і фашысцкая акупацыя Чэхаславакіі, цяжкая атмасфера таго часу, трагізм і безвыходнасць становішча безабаронных людзей, якія станавіліся ахвярамі фашысцкага гвалту» [1, с. 5].

Галоўны герой паходзіць з багатай інтэлігентнай сям'і з аўстрыйскімі каранямі, якая жыве ў Празе. Міхал паказаны аўтарам як летуценнік і фантазёр, для якога важная не столькі акаляючая рэчаіснасць, колькі прыдуманая ім вобразы. Таму ў рамана мы можам вылучыць важны другі план ўспрыняцця твора – галюцынацыі, снаб-

чанні, казачныя карціны, легенды. Яны суседнічаюць з яскравымі бытавымі сцэнамі, якія таксама падаюцца вельмі дэталёва і падрабязна. Галоўная ж увага Фуксам надаецца менавіта ўнутранаму свету чалавека, і не толькі ў аналізуемым творы, таму сюжэт заўсёды адыходзіць у цень і падаецца некалькі зацягнутым.

На працягу дваццаці васьмі частак аўтар распавядае нам гісторыю студэнта гімназіі, сына пражскага паліцэйскага служачага высокага рангу (дарэчы, менавіта такую пасаду займаў бацька самога Фукса, таму ў гэтым можна бачыць аўтабіяграфізм мастацкага твора). Замкнуты і вельмі чулівы хлопец часта блытае рэчаіснасць, свае фантазіі і ўяўленні. Атмасфера ў сям'і даволі халодная. Міхал вельмі блізка сябруе са служанкай Ружэнкай. Яны разам ходзяць да прарочыцы і на бацькаву працу, многа размаўляюць і абмяркоўваюць самыя розныя падзеі і рэчы. Міхал дзіўны хлопец. Ён на працягу ўсяго рамана размаўляе з партрэтам бабулі-арыстакраткі часоў манархіі, з плюшавым мядзьведзікам і статуэткай танцоркі. Калі яе ў канцы кнігі разбіваюць немцы, гэта становіцца пэўным сімвалам канца дзяцінства героя і змены жыццёвай эпохі.

Сапраўдныя гістарычныя падзеі згадваюцца недзе на ўскрайку аповеду. Так, мы даведваемся, што памёр Т. Г. Масарык, пачаліся хваляванні на нямецкай мяжы, у Германіі прымаюцца расавыя законы, здарыўся Мюнхен, пачалася мабілізацыя і г. д. «Говорили о перевозке контрабандой оружия из Германии в Аш, Хебы и Румбург – наши города на границе, о совещании министра внутренних дел с немецкой партией, о прекращении демонстраций и инцидентов, потом о Гитлере, который, мол, должен произнести речь в Нюрнберге, – о Гитлере теперь говорили все время, еще больше, чем тогда, когда все случилось с несчастной Австрией» [2; с. 210], – такімі скупымі словамі дзе-нідзе ў раман уваходзіць гістарычная рэальнасць тых часоў. Бывае, што асобную частку рамана Ладзіслаў Фукс пачынае з кароткай даведкі пра тое, што здарылася, а потым расказвае пра падзеі з жыцця Міхала, як гэта ўспрымае ён і іншыя вучні гімназіі альбо члены сям'і: «Распустили Судетскую партию, штурмовиков. Объявили чрезвычайное положение, но и это не помогло. Веселье... как-то внезапно исчезло. Полицейские на перекрестках перестали улыбаться, прохожие – рассказывать анекдоты и здороваться... Над городом чаще, чем прежде, летали самолеты, и все говорили о войне... По радио объявили, что начиная с сегодняшнего дня нельзя зажигать на улицах фонари, а на окнах должна быть темная бумага, чтобы не проникал ни один лучик» [2, с. 244–245]. Эмоцый самого пісьменніка мы не бачым. Аднак можам ясна ўявіць тагачасную рэчаіснасць, не зважаючы на тое, што ў цэнтры ўвагі пісьменніка ўнутраны свет цэнтральнага персанажа. І

можна нават сцвярджаць, што грамадска-палітычныя падзеі, гістарычная рэчаіснасць таксама фарміруюць псіхалагічную рэальнасць і эмоцыі чалавека, які жыве нібыта толькі сваім унутраным светам, у сваіх марах і фанатазіях. Сугестыўную атмасферу надаюць твору невыразныя межы паміж рэальнасцю і снабачаннем. Тым не менш, Ладзіслаў Фукс паймаў перадае сваім раманам атмасферу і грамадскі клімат у Чэхаславакіі канца 1930-х гг. і часоў пратэктарату, адзіноту Міхала ў сваёй сям'і і гімназіі. Мы разумеем, што гэта адчуванні самога пісьменніка.

Другасныя персанажы рамана наўмысна паказаны вельмі схематычна, нават калі-нікалі карыкатурна, як маці і бацька, аднакласнікі ў гімназіі. Некаторыя героі прадстаўлены як носьбіты зла, напрыклад, дэспатычны настаўнік географіі, якога хлопцы баяцца і які стварыў невыносную атмасферу на сваіх занятках, прыніжаючы чалавечую годнасць малых людзей. Настаўнік чэшскай мовы і літаратуры з'яўляецца яго антыподам. Даволі многа старонак рамана Фукс адводзіць апісанню таго, як гэты настаўнік расказвае на працягу многіх урокаў пра паэтычны зборнік балад класіка чэшскай літаратуры XIX ст. Карэла Яраміра Эрбена «Букет». Многа вершаў цытуюцца вялікімі ўрыўкамі ў тэксце, распавядаецца, як вучні і настаўнік малююць на дошцы карцінкі з балад, як пануе вясёлы і прыўзняты настрой, цалкам супрацьлеглы атмасферы на ўроках географіі. Малыя людзі і настаўнік прыязна і з паразуменнем ставяцца адзін да аднаго, а выкладчыка географіі адзін гімназіст абяцае свайму сябру нават забіць. Творы ж Эрбена былі ў чэхаў заўсёды сімвалам іх пакутніцы-радзімы і патрыятычных настрояў.

Раман «Варыяцыя для цёмнай струны» быў надрукаваны пасля рамана «Пан Тэадор Мундштук» і зборніка апавяданняў «Мае чорнавалосыя браты». У папярэдніх творах мы можам знайсці пэўныя лініі, якія ўвасобіліся ў названым творы, напрыклад, матыў размовы з партрэтам бабулі. Сам Фукс згадваў, што напісаў гэты твор значна раней за яго публікацыю, яшчэ калі хадзіў у гімназію, у самым канцы вайны. На пераёмнасць і пэўную пераклічку з апавяданнямі ўказвае не толькі агульнасць тэм і матываў, але і постаць галоўнага героя і апавядальніка, а таксама многія персанажы. Мы можам сцвярджаць, што ўвогуле для мастацкага свету Ладзіслава Фукса ўласцівыя тэмы адзіноты і жаху перад гістарычным злом. Асабліва гэта праявілася ў першы перыяд творчасці чэшскага празаіка. Але Фукс у вусны свайго персанажа-дырыжора, які мусіць бегчы ад фашызму з Прагі, укладае наступныя аптымістычныя прароцтвы: «Настанет время, когда исчезнут узники, исчезнут тюремщики и псы, которые мешают людям жить, мешают взять жизнь в свои руки и не потерять её, тогда во всем мире будут звучать только арфы. Вы пойдете по городу и будете играть на арфах собственной души, как сказал поэт, кото-

рому недавно выбили зубы... пойдете по свету и будете прислушиваться только к голосу собственного сердца, к мечте и желаниям... Но если потребуется восстать, то восстань и скажи это достаточно громко. Право на протест никто никогда ни у кого не отнимет, даже в тюрьме, и это наше великое счастье...» [2; с. 330–331]. У вобраз гэтага чалавека таксама закладаецца аўтарам складнік эмігранцкай тэмы, паколькі дырыжор добра ўсведамляе свой лёс пасля ўцёкаў з чэшскай сталіцы і сам гаворыць пра чалавека-пілігрыма, вечнага вандроўніка, бежанца, шлях якога бясконцы. Міхалу слынным дырыжор выказвае свае пакутлівыя пачуцці наконт страты радзімы – сваёй зямлі, свайго краю, дзе нарадзіўся, пусціў карані, дыхаў і меў тое лепшае, што магла мець жывая істота. На яго думку, – гэта магчымасць тварыць. І вось пад уплывам пагрозы страчваецца ўсё. Так ён раскрываецца ў хвіліны іх апошняй сустрэчы.

Раман кампазіцыйна ўяўляе сабой вольнае спалучэнне эпізодаў, апавед вядзецца ад першай асобы, сустракаюцца некаторыя адступленні, дзе першынства аддаецца некаторым другасным персанажам, напрыклад, Ружэнцы. Тканіна тэксту яднаецца ў цэласнасць таксама рэфрэнамі асобных слоў, фраз альбо спалучэннем некалькіх сказаў. Яны ствараюць тэматычны і эмацыйны настрой рамана. Таксама шмат вельмі спецыфічных матываў: музычных, калі згадваюцца асобы спявачкі і дырыжора-эмігранта, сякеры, могілак і інш. Менавіта праз іх пашыраецца кола канатацый, магчымых асацыяцый і інтэрпрэтацый самой кнігі.

Музыка займае ў рамане асобнае месца, што відавочна ўжо па назве мастацкага твора чэшскага пісьменніка. Мы можам прыгадаць вялікую колькасць імёнаў камапазітараў, якія з той ці іншай нагоды фігуруюць у рамане: гэта і Бетховен, і Ліст, і Малер. У творы расказваецца, што сам Міхал ходзіць на ўрокі музыкі і вучыцца граць на раялі. Фукс пастаянна звяртаецца да опер: то «Самсон і Даліла», то «Аіда», то ён піша пра балетную музыку «Рыгалета», то дадому ў сям'ю Міхала прыходзіць знакамітая оперная спявачка і выконвае песні. Праз музычныя тэмы ўваходзяць у раман філасофская і экспрэсіўная лініі. Так, слынным дырыжор Артур Якабсон, з якім Міхал сустракаецца неаднойчы ў парку, неяк яму сказаў: «Быть чутким, да-да. К искусству, к музыке, к жизни, но не излишне чувствительным к самому себе, только до определенной степени, ибо эта жизнь напоминает танец на острие ножа... Ты должен укрощать свои чувства, держать их в узде, не выпускать поводья из рук... Один немецкий поэт написал, что вечная любовь приносит человеку боль не только для того, чтобы он мог плакать. Страдание есть, с одной стороны, несчастье. Но, с другой, это милость и великая школа. Оно делает человека утонченным, открывает ему чувство музыки, в которую обычный человек не вслушивается, открывает ему смысл жизни. Человек благода-

ря страданию учиться преодолевать себя, быть по отношению к себе суровым, не показывать виду, хорошо ему или плохо, учиться никогда в душе не уступать никакому насилию, не поддаваться, - всему этому учит страдание...» [2, с. 117–118]. Гэтыя словы вельмі важныя для чулівага Міхала, а таксама для тых, хто страціў вектар свайго існавання ў жорсткім свеце.

Сэнс назвы чытачу раскрываецца праз эпізод наведвання Міхалам дома багатага гандляра Маісея Катца, куды герой прыходзіць на дзень народзінаў лепшага вучня свайго класа. Яўрэй Катц прадчувае будучыя няшчасці і беды. Ён гаворыць Міхалу пра тое, што ў кожнага чалавека, як на арфе, ёсць розныя струны, якія гучаць абсалютна інакш, калі іх закрануць. І ў кожнага чалавека ёсць адна цёмная струна, да якой нікому не трэба дакранацца. Чалавек не павінен ніколі іграць на ёй. «Все довольно странно – эта жизнь ... как танец. Ну как есть всякие струны у арфы, так есть они и у человека. Есть в нем струны самые высокие, но они в то же время и самые слабые, как и у арфы, так что человек их порою даже и не слышит, а иногда чуть ли не всю свою жизнь даже не прикасается к ним, они поэтому и не звучат в нем всю его жизнь, а если иногда и издают звук, то совсем легкий и нежный, который тут же теряется в звуках низких струн... В каждом человеке есть и одна темная струна... Он может играть на всех струнах, но только не на темной. Если на ней сыграет ветер, в результате этого возникнет трагедия...» [2, с. 313]. Менавіта такой метафарай Фукс асэнсоўвае фашызм, які распаўсюдзіўся таму, што ў вялікай колькасці людзей закранулі цёмныя струны. Супрацьстаяць гэтай злу магчыма, толькі аб'яднаўшы добрае ва ўсіх людзях. У гэтым асноўная ідэя мастацкага твора. «Творчасць Ладзіслава Фукса – гэта не толькі ўвасабленне драматычных духоўных пошукаў, надзей, расчаравання і адзіноты, але і барацьба за чалавека супраць сіл, якія пагражаюць яго існаванню. Гэта не толькі глыбокае пранікненне ў душу героя, не толькі лёс аднаго чалавека. Асоба героя для пісьменніка – гэта яго ўспрыняцце жыцця-сучаснасці, з яе думкамі і памкненнямі, з яе барацьбой і наступленнем. У вырашэнні праблемы дабра і зла з усёй відавочнасцю праяўляецца грамадскі тэмперамент Фукса, яго палеміка з індывідуалізмам», – зазначала літаратуразнаўца Р. Філіпчыкава [1, с. 10].

Чэшскі пражанік вельмі дэталёва апісвае як сваіх персанажаў, так і прадметы і падзеі, што адбываюцца ў рамане. У той жа час героямі могуць становіцца вобразы з галюцынацый Міхала, напрыклад, чорны чалавек у касцюме, якога толькі ён бачыць у гасцінай сваіх бацькоў. Адну госцю на абедзе ён успрымае як смерць з залатой каронай на галаве, а не як жанчыну-арыстакратку з дыядэмай. Фуксам яна апісваецца вельмі фантастычна і становіцца вобразам-сімвалам таго часу. Апошнія старонкі рамана фрагментарныя, часта ўяўляюць плынь свядомасці і разрозненыя

ўспаміны пра трагічныя рэальныя падзеі жыцця галоўнага героя. Фінал жа цалкам цыяны і даволі шматзначны для вытлумачэння і разумення таго, што сталася з сям’ёй Міхала і ім самім. Магчыма, бацькі былі арыштаваныя нацыстамі, а сам ён апынуўся ў вёсцы. Пра гэта цяжка адназначна меркаваць. У цэлым жа, паэтыку рамана вылучае спрошчаны дыялог, даволі мудрагелістая камапазіцыя, шматлікія паўторы тэм і матываў. Зварот да экзістэнцыяльнай праблематыкі і спосабы яе ўвасаблення дазваляюць чэшскім літаратуразнаўцам шукаць карані натхнення ў традыцыях пражскай нямецкамоўнай літаратуры, да якой чэхі далучаюць, напрыклад, Франца Кафку. «Сваеасабліваць творчай манеры пісьменніка, адметнасць успрымання і падачы ім рэальнай жыццёвай плыні – паказ падзей, з аднаго боку, праз атмасферу кашмару наяву, якім і быў “новы гітлераўскі парадак”, а з іншага – праз трагічны лёс чалавека і мітуслівую свядомасць, праз агаленне глыбокай дысгармоніі паміж жыццёвымі памкненнямі простага чалавека і бесчалавечным светам у самым крайнім яго выражэнні» [1, с. 8], – справядліва падкрэслівае Р. Філіпчыкава.

Раман «Варыяцыі для цёмнай струны» Ладзіслава Фукса, безумоўна, разглядаецца большасцю даследчыкаў у рэчышчы ваеннай тэмы ў чэшскай літаратуры другой паловы XX ст. Аднак яго роля вельмі адметная, паколькі самі падзеі Другой сусветнай вайны і трагічных для Чэхаславакіі перадваенных часоў займаюць вельмі малое месца, гэты толькі эпізадычныя згадкі ў мастацкай тканіне тэксту. Галоўнае ж, што становіцца прадметам разгляду і рэфлексіі пісьменніка, – гэта ўнутраны свет чалавека, яго экзістэнцыя, прычым менавіта ў манеры Ф. Кафкі, Г. Майрынка, калі Фукс балансуе на мяжы рэальнага і паэтыкі снабчання, калі мары, фантазіі, мроі, галюцынацыі маладога хлопца Міхала даюць нам усвядоміць той экзістэнцыяльны жах і гвалт, якія панавалі ў свеце, якія трансфармавалі людзей, адных рабілі ахвярамі, а другіх – катамі. Раман належыць, на нашу думку, да метафарычнай лініі ў творчасці пісьменніка, як і яго раман «Крэматар» і некаторыя іншыя, дзе пануе нерэалістычная паэтыка, а сродкам умоўнасці і фантазіі аддаецца перавага ў раскрыцці сэнсу твора і светапогляду самога Ладзіслава Фукса.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Філіпчыкова, Р.* Ладислав Фукс и его роман «Вариации для темной струны» / Р. Філіпчыкова // Фукс, Л. Вариации для темной струны / Л. Фукс. – М. : Прогресс, 1970. – С. 5–10.
2. *Фукс, Л.* Вариации для темной струны / Л. Фукс. – М. : Прогресс, 1970. – 373 с.